

Virgil Birou și fresca unei lumi uitate, aproape exotice

de Viorel Marineasa și Daniel Vighi

În 1963, după o „tabără de creație” consumată în apropiere de Lipova, câțiva membri (cu greutate în epocă) ai Uniunii Scriitorilor au participat la o „șezătoare literară” găzduită în sala Teatrului German/Maghiar de Stat din Timișoara. Au citit atunci Eusebiu Camilar, Alecu Ivan Ghilia, iar din partea amfitrionilor – Virgil Birou. Dacă memoria nu ne joacă feste, printre atâția inși maturi, a ieșit în evidență, cu alura sa de efeb, recitând *Leoaică tânără, iubirea*, Nichita Stănescu. La sfârșitul întâlnirii, a luat-o la picior, alături de o domnișoară, în direcția Pieței Primăriei Vechi, urmat la câțiva pași (respectuoși și frustrați) de junii locali pretendenți la gloria poeziei.

Greoi și sobru, Virgil Birou, care împlinise șaiszeci de ani, nu părea atractiv. Plină de grații pentru studenții de la Filologie se arăta în schimb fiica sa, numită familiar Turi (de la Veturia), asistentă la Introducere în folclor și la Istoria literaturii române vechi. În amintirea domnului Achim Dragomir, actualmente octogenar, în acea vreme tânăr dascăl de matematici la Universitatea timișoreană, personalitatea lui Virgil Birou rămâne însă una pregnantă: omul avea umor și înțelepciune cât cuprinde. E drept că existau corespondențe de substanță între cei doi, iar iubirea pentru Banatul montan, necondiționată și în cunoștință de cauză, trebuie pusă în prim-plan. Ancheta etno-dialectală de pe Valea Cărașului din vara anului 1959 îi readucea în locurile natale (Ticvanu-Mare, respectiv Comorâște). Aveau companioni care vor deveni profesori de elită ai Filologiei din Timișoara: Lucia Jucu (Atanasiu), Eugen Todoran, Gheorghe Tohăneanu. Profitând de ocazie, Virgil Birou a fotografiat febril în cimitirul din Comorâște, năzuind (utopic) la o reeditare cu adăugiri a volumului *Crucile de piatră de pe Valea Cărașului*. Se documenta, de asemenea, pentru ciclul de reportaje *Drumuri și popasuri bănățene*, dar știind că nu va beneficia de libertatea de creație din *Oameni și locuri din Căraș*. Eticheta de „prozator al proletariatului” l-a scutit de necazurile unor colegi de generație, dar nu l-a împins la compromisuri fundamentale cu regimul politic. (Îi povestea lui Achim Dragomir că reprezentantul cenzurii, când cu reeditarea romanului *Lume fără cer*, i-a cerut să reducă înjurăturile unui miner de la două pagini la câteva rânduri, iar în final i s-a pretins un pasaj prin care să spargă universul închis al cărții.)

A tunci când, într-o notiță din ziarul *Vestul*, Petru Sfetca afirma că „Banatul își salută în sfârșit prozatorul”¹, Virgil Birou publicase doar câteva texte în periodice locale și cartea *Oameni și locuri din Căraș*. Urmează un gol de receptare, provocat de vicisitudinile războiului mondial, dar și de neșansa ca opera sa fundamentală, romanul *Lume fără cer*, să apară în 1947, la Editura Fundației Regele Mihai I, ca la scurtă vreme să fie retrasă de pe piață, odată cu căderea monarhiei. Evaluări consistente se vor ivi abia după moartea scriitorului. Cornel Ungureanu vede în el „cel mai important scriitor al Banatului din perioada interbelică”².

Aici, ținând seama de accidentele istorice și de cele din viața autorului, poate că ar trebui introdusă o corecție: *cel mai important scriitor al Banatului până la instalarea definitivă a comunismului* („definitiv” e un fel de a spune; mai degrabă: „pe termen lung”!).

O persoană care i-a fost aproape, criticul Nicolae Țirioi, consideră că „Virgil Birou a devenit un prozator de mâna întâi” în contextul unei mișcări mai ample a tinerilor scriitori bănățeni, adversari ai „spiritului îngust și lănced de autosatisfacție provincială” manifestat de „responsabilii oficiali ai revistelor și societăților culturale și literare locale”³.

Într-o retrospectivă târzie, Traian Liviu Birăescu se vrea tranșant: „Birou e un scriitor local. Precizarea n-are conotații depreciative”⁴.

O dată stabilit faptul că Provincia își găsisse Prozatorul, era necesară o conturare mai fermă a individualității sale. Plecând de la un eseu de notorietate al lui Blaga⁵, același Nicolae Țirioi dezvoltă ideea: „Scriitorii bănățeni culți, voind să mimeze folclorul copilăriei și al amintirilor natale, adeseori au nesocotit (...) simțul măsurii și al echilibrului intern al operei lor”⁶. În ce-l privește pe Virgil Birou, și el ar fi fost „baroc prin viziune și mentalitate etnografică, dar și prin structura sufletească a personajelor sale neobișnuite”, numai că, „prin concepția constructivă și capacitatea sa de sintetizare, (...) prin originalitatea investigațiilor”, ar fi depășit un asemenea standard estetic, minat adesea de artificiozitate, de excesiv, de emfatic⁷. Demonstrație fragilă, menită mai degrabă să-l omagieze pe autorul *Trilogiei culturii*.

Prerezice inginerescă a notației, răceală de om de știință. Se întocmesc, de fiecare dată, dosarele problemei⁸, zice Cornel Ungureanu, dându-ne de înțeles că „barochizările” sunt ori întâmplătoare, ori simple carențe stilistice, mai ales atunci când ești convins că ți-e sortit să fii un întemeietor, „un explorator pe tărâmurile Banatului necunoscut”⁹.

Prin *Oameni și locuri din Banat* se fac preparativele pentru marele roman. Cartea poate fi receptată și ca „un reportaj autonom, citabil în orice istorie a genului”¹⁰, dar autorul a ambiționat spre mai mult, spre o primă operă de sinteză care, pornind de la datele istoriei, sociologiei, economiei, filologiei, etnografiei, să (re)descopere pentru cititorul de aiurea insolitul, exotismul tărâmurilor ce lui îi

³ Nicolae Țirioi, *Virgil Birou și viața artistică din Banat*, în „Orizont”, nr.21, 1983.

⁴ Text citit la Radio Timișoara, mai 1993, apud *Scrisori către Virgil Birou*, ediție îngrijită de Aquilina Birăescu și Diana Zărie, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, pp.14-15.

⁵ Lucian Blaga, *Barocul etnografiei românești*, „Banatul”, nr.1, 1926.

⁶ Nicolae Țirioi, *Premise literare*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p.57.

⁷ *Ibidem*, pp.55-59 passim.

⁸ Cornel Ungureanu, *Imediata noastră apropiere*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p.70.

⁹ *Idem*, *Ediții incomplete*, în „Orizont”, nr.43, 1982; v. și *idem*, *Mitteuropa periferiilor*, Iași, Polirom, 2002, p.368.

¹⁰ Cornel Ungureanu, *Mitteuropa periferiilor*, p.365.

¹ Petru Sfetca, *Virgil Birou*, în „Vestul”, nr. 2580, 1941.

² Cornel Ungureanu, *Virgil Birou. Lume fără cer*, în „Orizont”, nr.34, 1973

sunt familiare¹¹. Reporter de clasă, Virgil Birou își controlează îndeobște textul dinspre partea stilului, menținându-i prospețimea, din moment ce urechea prozatorului sesizează că „frază cade când sacadată, aproape albă, ca tăișul securii, când molcomă, se unduiește precum văile și râurile...”¹².

Cum arătam mai sus, cartea fundamentală a scriitorului reintră în atenția comentatorilor după întinse sincop. Cu o singură excepție. A lui Cornel Ungureanu, care s-a pronunțat memorabil și obsesiv: „*Lume fără cer* e mai întâi un roman bine clădit, din blocuri inginereste tăiate; părțile se leagă trainic și aceste *legături* arată că scriitorul a studiat cu atenție lecțiile marilor constructori ai romanului”¹³. Sau: „Un roman-document, o altă carte întemeietoare ar fi trebuit să fie *Lume fără cer*. (...) Scriitorul se oprește într-o Anină a mizeriei și a dezastrelor, în care Viena și, mai apoi, Bucureștii trimit mesaje rele. Amânată mereu, cartea apare, totuși, în 1957 (*de fapt, ediția a II-a, pentru că prima a fost distrusă cvasi-total – n.n.*), într-un timp neprielnic. Dacă scriitorul ar fi terminat-o la începutul deceniului al cincilea, Banatul literar putea să recunoască în ea un reper esențial”¹⁴.

Fără îndoială, cel mai bun roman provenit din spațiul bănățean din prima jumătate a secolului trecut, *Lume fără cer* investighează o lume diferită de aceea a romanului *Mara* – un alt roman al locului. Diferențele sunt evidente, după cum sunt și asemănările. Cele din urmă au în vedere un anume spirit al ținutului: lumea provinciei mic-urbane, a meșteșugarilor, a calfelor și meșterilor, lumea Lipovei și Aninei – locuri mai degrabă obscure istoric, literar și antropologic, folocloric. Anvergură minoră care, la o privire mai atentă, dezvăluie faptul că dimensiunea cu pricina aparține lipsei de interes a centrelor culturale și de cercetare istorică, literare și de mentalitate. O lume aproape anonimă cu istorie zbuciumată și neștiută de cele mai multe ori. Un singur exemplu din războaiele, asediile și nenorocirile orașului lui Persida și Hubăr: „În cei patru ani de la căderea acestei cetăți în mâna austrieilor, după cum s-a văzut mai sus, s-au depus multe eforturi pentru întărirea ei. Lipova ajungând acum în această stare și nefiind cu puțință a o păzi, după ce au retras de aici tunurile, depozitul de muniții și zahereaua capturată, mai întâi de toate au dărâmat fortăreața sa din afară. Toate redevetele fortăreței, câte erau, din toate părțile au fost distruse cu furie de oastea provinciilor, iar sanțurile au fost umplute. După ce fortăreața exterioară a fost făcută una cu pământul, cetatea interioară, la care săpaseră canale subterane, a fost și ea făcută una cu pământul” (Idem, p. 435–437). Iată asadar o ultimă — și cea mai completă — descriere a cetății medievale Lipova, în prețioasa distrugerii sale definitive.”¹⁵. Două romane și două orașe: Lipova – cu istorie preponderent miliatară și negustorească (pe vremea Marelui încă mai treceau pe Mureș plutele cu sare) și celălalt – Anina – cu istorie industrială. Reproduc mai jos o secvență ilustrativă a acestor pagini de letopisetz proletar și industrial din regiunea Anina-Oravița: “Concomitent cu apariția primelor mașini cu aburi, în preajma revoluției de la 1848, Camera Aulică făcea planuri pentru reluarea în regie proprie a exploatării cărbunelui din Banat. Livrarea cărbunelui din

Anina până la primul port fluvial, Baziaș, era realizabilă abia după rezolvarea transportului între Anina și Baziaș în prima fază, până în anul 1847, a fost construit în drum de 16 km între Anina și Oravița, apoi în a doua fază, o cale ferată în lungime de peste 62 de km. între Oravița și Baziaș, care a fost dată în funcție în anul 1854.”¹⁶

Asemănările sunt la îndemână, cele două toposuri sunt marcate de nevoile conviețuirii care se regăsesc în cele două romane în aceeași paradigmă a toleranței, în devălmășia amestecului etnic. Ca în istoria Lumii Noi ceea ce interesează înainte de toate este acumularea, banul, supraviețuirea. În Lipova tradițiile sunt mai apăsate capitaliste pe măsura lumii negustorești care viețuiește acolo. În Steierdorf, Anina sau Oravița lumea este mai ales proletară, lumea muncitorilor salariați la companii multinaționale, cum le spunem astăzi. Diferențele din acest punct de vedere sunt consistente. În estul Banatului, în apropierea frontierei cu Ardealul de dincolo de Mureș lumea este mai aproape de castelele grofilor cu toate că emancipată în mare măsură. În sud-estul banatic realitățile diferă substanțial: nu departe curge Dunărea a cărei importanță în schimbul de idei, de mărfuri, oameni și mentalități schițează un proces incipient de globalizare între lumea Europei Centrale și de Est. Realitățile care favorizează incipitul globalizant au, ca întotdeauna și pretudineni, rațiuni comerciale sprijinite de flotile pe măsură: „Prima societate de navigație cu aburi de pe Dunăre a fost înființată în anul 1830 la Viena de către specialiști englezi. Vapoarele societății au întreprins primele drumuri pe ruta dintre Viena și Galați, iar pe Tisa până la Novi Becej și Szeged, încă în anul 1833. Cursele regulate pe cursul inferior al Dunării deveneau posibile numai după efectuarea lucrărilor de regularizare a strâmtorilor de la Porțile de Fier, lucrări efectuate între 1834-1837. În 1849 societatea de navigație întreținea deja 48 de vapoare cu aburi pe Dunăre.”¹⁷.

Substanța epică a romanului *Lume fără cer* se naște, așașadar, din lumea proletară pe care o radiografiază realist, cu accente naturaliste care amintesc de Emil Zola. Viața aspră a minerilor este leitmotiv în arhitectura epică, revine obsesiv și consistent. Cu toate acestea, sursele mai adânci ale imaginarului românesc par să crească mai ales din universul țărănesc. În chiar această situație problematică stă una dintre sursele de originalitatea a cărții. Translația socială este mereu prezentă, numită ca atare, arătată cu dichis: proletariatul, mai ales cel valah, este de obârșie țărănească nemijlocită. Nici nu s-a despărțit cu totul de sat și de cei care trăiesc acolo. Romanul începe admirabil, scris limpede, cu verb și descriere exotică în registru rural: ce poate fi mai sătesc decât “cocia” cu cai și cu lexicul care o însoțește. Imaginea este cinematografică, susținută cinetic de verbe de mișcare, respectiv substantive cu vădită valoare descriptivă: “Undeva, dinapoi, se rupse o sfoară. Pînza scorțoșată de ger a cububii care acoperea căruța lui Pavel Toc din Socolari începu să pălpăiască în întuneric și să izbească cu pocnete seci chingile de lemn, arcuite peste loitre. Se abătea și tremura ca aripa frîntă a unui liliac uriaș, care își încorda puterile, în zvîrcolire zadarnică și cu capul înfipit în piept, să răzbească prin bezna îngroșată ca păcura. Caii fură opriți, vijelia îi mătură oblic spre șant, gata să răstoarne căruța încărcată, ale cărei încheieturi gemeau și pîriiau să se desfacă.”¹⁸

¹¹ Idem, *Ediții incomplete*.

¹² Ion Marin Almăjan, *Prospecțiuni geo-umane*, în „Orizont”, nr.25, 1988.

¹³ Cornel Ungureanu, *Imediata noastră apropiere*, ed. cit., p.74.

¹⁴ Idem, *Mitteuropa periferiilor*, ed. cit., p.368.

¹⁵ Ioan Hațegan, *Cronologia Banatului. II/2.Vilayetul de Timisoara*, Editurile Banatul și Artpress, 2005, p. 283

¹⁶ Lajos Kakucs, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Timișoara, Editura Mirton, p. 70

¹⁷ Ibidem, p. 70.

¹⁸ *Lume fără cer*, Editura Facla, p. 7.

Cuvinte aspre („păcura”), altele rare și țărănești („loitra”), unele neștiute (cudubă de la substantivul în genitiv „cudubii” pe care l-am dibuit în DEX sub forma **CUTUBĂ** s. v. *burduf, coș, coviltir*): toate dau năvală în chiar primele rânduri și asigură forța zicerii, capacitatea de a vizualiza și de a dramatiza punerea în scenă a eroilor romanului. Mai este ceva care i s-a reproșat autorului de autoritățile critice staliniste: faptul că eroii au slăbiciunea (omenească) de a sudui; vorbesc, adică, abrupt. Feciorul Pavel din Socolari se agită în chiar prima pagină a romanului, îl boldește pe moșul care „cucăie”¹⁹ agățat de hamuri în ciuda viscolului. Pe lângă lexicul țărănesc dau năvală și numele nemțești – formulă ontologic impusă scrisului literar bănățean cu efecte stilistice de netăgăduit. Reproduc textul în curgerea sa viguroasă:

„— Ne zmulge cuduba, țipă el după ce se șterse cu mîneca peste față, coborînd din cer un sobor întreg de sfinți și de praznice în știrea doctorului Maxim Krampfucec, care l-a făcut să ia, cu noaptea în cap, drumul Oraviței, pe o vreme în care și de un cîne ț-ar fi fost milă să-l ții afară.

— Tată !

Boldi cu cotul figura pe care nu o vedea, dar care se ghemuia în siț lîngă el, ocrotită sub coviltir și învelită pînă la picioare în pîclia groasă, cu mițe de o palmă. Moș Iosim nu se clinti. Moțăia cu capul în piept cum îl scutura căruța, pîsla de oaie, cu aripile înnodate sub bărbie îi acoperea obrazii și urechile.”²⁰

Istoric vorbind, ne aflăm într-un moment de răscruce care a dat literaturii bănățene un alt mare roman, în limba maghiară de data aceasta, Méliusz József, *Orașul pierdut în ceață*²¹. Și în romanul lui Virgil Birou și în cel al lui Méliusz József fundalul este asigurat de primul război mondial și de schimbările esențiale pe care acesta le aduce Kakaniei. O temă comună celor două creații românești este cum anume să faci bani din război și cum anume să stai departe de tranșeele ucigașe. În Oravița lui Virgil Birou lucrurile par simple; amintesc izbitor de îndeletniciri ale lumii contemporane: corupție în registru lexical german și valah deopotrivă, întreținută de herr Arzt, doctor adică, Maxim Krampfucec care: “Cît a stat la Oravița, a făcut tot ce i-a fost în putință ca să scape cît mai multă lume de grozăviile focului de pe front. Veneau la el băcani burtoși și țărani ca bradul. Spuneau în fața comisiei de recrutare, apăsînd locul inimii cu pumnul, doar afit:

— Herțfehler, domnu’ doctor !

El se apleca, așeza urechea în dreptul inimii, îi punea să respire adînc, le ciocănea genunchii cu un ciocănaș lucios, ca de argint, îi asculta apoi la spate cu două mațe de gumă roșie, pe care și le vîra în urechi și după cîteva minute declara :

— Herzfehler. Untauglich.²²

Și furierul chilug, învîrtit și el pentru serviciu de birou, scria în registru cît evanghelia, în dreptul numelui: Herzfehler Untauglich.

Bineînțeles, cu o zi mai înainte toți au trecut prin cabinetul particular al doctorului, pe care acesta îl avea în casa unei văduve, în strada Ocnei de Aur. Și Pavel a trecut pe acolo și a învățat cuvîntul miraculos nemțesc : *Herzfehler* care de cîteva ori l-a scăpat pînă acuma. În fața comisiei, a doua zi, a dus mină la inimă și l-a rostit. Doctorul cel gras s-

a îndoit ușor de burtă, și-a lipit urechea la locul cu pricina și a adevărit : *Inimă slabă.*”²³

Nu mai că inevitabilul se petrece și salvatorul doctor Krampfucec este strămutat de autoritățile maghiare la Szegeed, așa că Pavel răcanul rămâne în așteptare cu spaima în oase, mai ales că la cazarmă a sosit ordin de plecare spre front. Scăparea este, în cele din urmă, “ocna” cum le zic țărani, nu fără teme, minelor de cărbune. Greutatea deciziei de a evita frontul prin angajarea în mină este socială, adăugați la asta dezrădăcinarea. Moșul Iosim judecă totul din perspectiva prestigiului care trebuie sacrificat, și acest lucru nu este ușor: “Ochii moșului se umeziră cînd se gîndi că va fi silit să bage în ocnă flăcăul acesta ca bradul, să sape cărbune și să nu vadă lumea și soarele, îngropat în pămînt ca o cîrtiță. Din țaran bun să se facă o ruptură ca Ion Adam și Pătru Drăghia, din Potoc, care stau la capătul satului. N-au pămînt decît vreo trei lanțe, ca să poată trăi, s-au dus la Anina, la cărbuni. Pavel în rînd cu Drăghia și cu Ion Adam? Asta ar fi o rușinare prea grea pentru feciorul care ară douăzeci și două de lanțe de pămînt și a fost totdeauna înfi.”²⁴

Diferențele sociale, greutatea vieții, necazurile oamenilor sunt altele decît cele pe care le găsim prin proza ardelenească, la Liviu Rebreanu, chiar și la Ion Agîrbiceanu care descrie și el lumea “ocnarilor”. Diferențele sunt apreciabile și în proza citadină din Vechiul Regat. Camil Petrescu radiografiază mai ales lumea intelectualilor, a negustorilor bogați; aristocrația în crepuscul o descrie Mateiu Caragiale dar și Hortensia Papadat Bengescu, orașul provincial cu ofițeri rătăciți cehovian pe la marginile țării îl găsim în romanele lui Gib Mihăiescu, mahalaua evreiască sau cosmopolit-balcanică sunt dibuite epic de mai puțin cunoscutul I. Peltz sau de Panait Istrati. În romanul lui Virgil Birou tema este aceea a proletariatului minier ca în *Germinal*, romanul lui Emil Zola. Pavel, feciorul moșului Iosim, proaspăt scăpat de front, are de grijă în mină la “cărutul traverselor și ștenapilor”²⁵ noi”. Muncă brută care se adaugă unor organizări stricte într-un efort dramatic pentru realizarea câștigului zilnic: “Ocnarii lucrau în grupuri și fiecare grup trebuia să facă o anumită cantitate de cărbune ca să iasă cu plata. Cei mai iscusiți în ale ocnăritului săpau deci cărbune în vreme ce oamenii de ocazie și țărani angajați temporar făceau transporturi și întrețineau galeriile.”²⁶ Originalitatea incursiunilor epice ale autorului este asigurată de consemnările de reportaj ale unor profiluri sociale, oameni din preajma lui Pavel care se substituie cu meșteșug ochiului auctorial și instanței narative în schițarea geografiei socio-industriale a mineritului și a celor care supraviețuiesc de pe urma lui: „Vecinul care locuia deasupra lor (...) se chema Klempa și era ortacul lui Ghiorghii din ocnă. Lucrau în același cîrtog”²⁷. Ocupa cu nevastă-sa și cu cei șase copii două camere, pe care le-au închiriat în casa mică, de muncitor sărac, a societății. Mai locuia în casă și un unchi al său, bătrîn și invalid dintr-un accident de mină, care primea pensie de la societate și pe care Klempa îl ținea în schimbul acestei pensii. Era om bun ortacul și muncitor, gurile însă care trebuiau săturate erau

²³ Virgil Birou, *op.cit.*, p.11.

²⁴ *Ibidem*, p. 32.

²⁵ **ȘTENÁP** s. v. *bárnă, grindă, par, parmac, stălp*. (DEX)

²⁶ Virgil Birou, *op. cit.*, p. 39.

²⁷ Formă populară adaptată pentru *cártóg* s. v. *bărlog, cuib, culcuș, sălaș, vizuină*. (DEX)

¹⁹ Vb. IV. Intrans. (Reg.) A moțăi. – Cf. magh. kukkadoz. DEX

²⁰ *Ibidem*, p. 7.

²¹ Trad. și note de Constantin Olariu ; pref. de Cornel Regman ; tabel cronologic de Szávai Géza, București, Minerva, 1982.

²² Boală de inimă. Inapt.

prea multe.²⁸ Un element comun lumii acesteia: băutura și sudălmile. Klempel, vecinul lui Pavel și Ghiorgi, „se ducea la birtul de la casină, ca să uite că la câteva zile după chenzină, nu mai avea nici un ban în casă.”²⁹ Acolo, „la casină” se vedeau toții ortacii, șeful ei era un oarecare Vențel, a cărui istorie este un letopiseț consemnat de poveștile martorilor în care pizma se amestecă indistinct cu cinstea, corectitudinea nemțească și amarul coloniei, alcoolul și adversitatea față de mai marii întreprinderii: „Unii, invidioși și pomii împotriva lui, susțineau că e spionul direcțiunii și că i-au dat birtul ca să poată afla din vreme gândurile muncitorilor, însă nimic nu s-a putut dovedi; pe Vențel, deși l-au pîndit, n u l-au văzut niciodată întrînd în vila direcțiunii, sau urcînd treptele ce duceau la cabinetul lui Heinz, își vedea de treburile sale, cum îl tăia capul mai bine.”³⁰

Nu e de mirare de unde bănuielele, și asta mai ales în lumea catolică unde suspiciunea păcătoșeniei cărciumăritului are vechime medievală în predicile de amvon, cum a fost aceea a lui Pierre de la Font care își încredința auditoriul, prin veacul al XIV-lea, despre „diferitele feluri de înșelătorie practicate de morari, croitori, dărăcitori țesători, meșteșugari, neguțatori, cărciumari, cărturari și notari publici, oameni prin care înșelătoria stă ca pe un «tron»”³¹. Pedepsele cărciumarilor nu sunt în istoria locului fapte greu de găsit, dimpotrivă, așa zice: pînă la vremea revoluției bolșevice a lui Bela Kun, care îi îndeamnă și pe ortacii ocnari la jaful conacelor mai marilor peste mine și a crîșmelor, e de găsit în toată vremea secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea., scene în care cărciumarii au de pătimit. Una dintre ele este povestită, nu fără umor, de Livius Ciocărlie: „Intr-o noapte, după ora închiderii, venind un soldat din onoratul regiment Francisc de Lotaringia la cărciuma „Pomul Verde”, a bătut să i se deschidă și să i se dea vin. Iar cînd în sfîrșit cărciumarul a deschis și, de bună credință, a dat de bătut soldatului, acesta l-a scos pe omul lipsit de vină afară, i-a legat mîinile și, cu ajutorul patrulei, l-a dus în arest unde bietul om, fără să mai fie ascultat, a doua zi a fost pedepsit de către gardă cu 60 de nuiile la partea posterioară.”³²

Romanul surprinde scene de viață (uneori) casnice, cu mize mici, desprinse parcă din panoplia surorilor celebre ale lui Cehov, prevestind melancolia provinciei din trilogia lui Sorin Titel. La familia ortacului Klempa două fete se pregătesc de măritiș: strategia este complicată: “In ferestrele destul de mici ele au înșirat câteva mușcate, sădite în oale de pămînt sau în cutii de tînichea lucioasă, pe care le udau din zor, mai cu seamă dimineța, cînd lumea începea să treacă prin fața casei spre mină. Le stropeau repede dintr-o cană cu fiță găurită, apoi își apucau legăturica și fugeau și ele la lucru.”³³ Seducția se întîmplă spre seară cînd tineretul „ieșea la plimbare printre puietii sădiți în rînduri subțiri pe terasa din față, formată din curmătura îngustă a unui dîmb ; atunci fetele apăreau după mușcate cu lucru de mină sau aplecate deasupra gherghelului.”³⁴ Nu lipsesc elementele de decor sentimental-romantic: „Ochii adînciți în paloarea feței aruncau dese priviri spre figurile albe din

fereastră.”³⁵ Sărăcia este prezentă mai mereu, inevitabilă, amintind de casele de raport londoneze din proza dickensiană. Fetelor le „era greu să se gătească în resturile unor rochii întoarse, pe care se puteau observa atît de bine anii de dinainte de război. Formele însă plesneau îmbietoare, trecătorii întorceau avid capul după ele și nu mai vedeau ștufa înverzită de atîta călcat.”³⁶ Urmarea tuturor acestor fojgăieli mute este fericită: „una din fete, cea mai mare, l-a prins pe Gusti, cumnatul lui Vențel, care ținea birtul de la casinou.”³⁷ Invidia și concurența matrimonială este prezentă și ea: „Vorba de prins a scornit-o Anerl, vecina de la vale, care era plină de invidie și sădise rosmarin în fața casei.”³⁸

A lteori personajele izbucnesc violent, lexicul se învîlburează pe măsură, sudălmile se ivesc brutal în molcomeala curgerii epice, gesturile sunt violente, alimentate de ura care este și ea o prezență statornică în lumea ortacilor – ura între ei, ura față de supraveghetori și, mai ales, ura față de conducere:

„Gorbojensky se înclină și ieși cu ochii jucînd în sînge și cu buzele mușcînd înjurături, afrontul suferit îl făcu să alerge pe scări ca scos din minți. Il ajunsese pe Bellak între zidurile magaziei. Cum îl văzu, îl apucă de după cap.

— Christoșii mătii, care te-a făcut. Nu ai putut aștepta să vorbești întîi cu mine ? Cine te-a trimis la inspector ?

Bellak încercă să se scuze că numai întîmplarea proastă l-a dus de a nimerit la Rot, dar nu a reușit să-l liniștească. Mîinile de gorilă ale lui Gorbojensky scoaseră sufletul din el. Din beregata gîtuită ca într-un clește de fier nu străbătura decît hîrnieli nearticulate.

— Ți-o fac eu ție pentru asta, urlă obârștaigărul cu fața vînată de furie. Așteaptă numai, ți-o coc eu.”³⁹

De altfel, ura aceasta va alimenta răzmerița din vremea de amurg a imperiului, stîrmită de viforul revoluției proletare de extract bolșevic a lui Bela Kun, după ce fusese, înainte vreme, *revoluție a crizantemei* sub comanda contelui Mihály Ádám György Miklós Károlyi de Nagykároly. Realități uitate pe care le regăsim în fundalul rebeliunii ortacilor din minele de cărbune de la Anina în pagini dramatice, dense și memorabile. De remarcat intuiția autorului de a evita problematizarea înalt-ideologică la care l-ar fi putut tenta istoria, pe care o scrutează cu ochii oamenilor simpli și aspri, pentru care politica și schimbările mondiale există, fără îndoială, numai că undeva departe, cu ecouri vagi și multă confuzie. Excelente sunt paginile răzmeriței, a anarhiei populare presărate cu jafuri, devastări de imobile, mai apoi reprimarea și restaurarea vechii ordini într-un nou regat românesc, pentru ca totul să sfîrșească într-un recviem amar al unei explozii în mină în care familiile acestor amărăți ai sortii își plîng morții înșirați în curtea întreprinderii. Un sfîrșit tragic într-o istorie zbuciumată care a schimbat radical regimuri social-politice în lumea lui Pavel și a lui Klempa.

P e scurt, *Lume fără cer* este un roman viu, interesant și astăzi, o frescă a unei lumi uitate, aproape exotice.

²⁸ Virgil Birou, *op. cit.*, p. 40.

²⁹ *Ibidem*, p. 40.

³⁰ *Ibidem*, p. 40.

³¹ Georges Delumeau, *Păcatul și frica, Iași*, Editura Polirom, 1997, p. 126.

³² Livius Ciocărlie, *Un burgtheater provincial, București*, Editura Cartea Românească, p. 33.

³³ Virgil Birou, *op. cit.*, p. 41.

³⁴ *Ibidem*, p. 41.

³⁵ *Ibidem*, p. 41.

³⁶ *Ibidem*, p. 41.

³⁷ *Ibidem*, p. 41.

³⁸ *Ibidem*, p. 41.

³⁹ *Ibidem*, p. 55.